

UNIVERSITATEA DE ARTĂ ȘI DESIGN CLUJ-NAPOCA
DOMENIUL DE DOCTORAT ARTE PLASTICE ȘI DECORATIVE

TEZĂ DE DOCTORAT

**DECONSTRUCȚIA ARHITECTURII INDUSTRIALE.
RECONSTRUCȚIA SOCIALĂ PRIN CULTURĂ**

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC
Prof. univ. dr. IOAN HORVATH BUGNARIU

DOCTORAND
Prep. arh. ANA-MARIA RUSU

CLUJ-NAPOCA
septembrie 2014

CUPRINS p.3

INTRODUCERE p.6

- Terminologie, definiții p.16

CAP. I POSTINDUSTRIALIZAREA - IMPLICAȚII SOCIALE ȘI CULTURALE p.21

1.1. Supra-industrializarea moștenită din comunism p.22

1.2. Zonele industriale și relația lor cu orașul p.26

1.3. Condiția postcomunistă a spațiilor industriale. Un nou peisaj arhitectural p. 32

1.4. Dezindustrializarea și postcomunismul. Efecte sociale p.37

1.5. Spațiul și comunicarea din perspectiva relației arhitectură-artă-societate p. 45

CAP. II REVITALIZAREA URBANĂ PRIN CULTURĂ p.51

2.1. Transformarea fostelor zone industriale în spații ale culturii. Conversia funcțională p.60

2.1.1. Exemple internaționale p.67

- Tate Modern, 2000 - Londra, Anglia
- Dia:Beacon, 2003 - New York, America
- Orsay, 1987 - Paris, Franța
- Le Creux de l'enfer, 1988 - Thiers, Franța
- La Friche la Belle de Mai - Marseille, Franța

2.1.2. Exemple naționale p.78

- Club Electroputere Craiova
- Uzina de Apă, Suceava
- Fabrica de Pensule, 2009 - Cluj

2.2. Despre arta implicată social - arta activistă p.87

2.3. Impactul asupra orașului. Artă - Cunoaștere - Putere - Acțiune p.95

2.4. Artă în spațiul arhitecturii industriale p.106

2.4.1. Expunere permanentă

- Exp. *Arheologia industrială* 2011-Ioan-Augustin Pop
- Exp. *Another Black Site* 2006 - Alexandra Croitoru
- Exp. *Persepolis* 2006 - Mona Vatamanu și Florin Tudor
- Exp. *Picturesque* 2012 - Nicu Ilfoveanu și Irina Botea
- Exp. *Destroyed House* 2011-Marjan Teeuwen
- Festivalul *Alternativa* 2010 - Gdańsk, Polonia

2.4.2 Expunere temporară

- *Re:locție* 2003 - Birmingham, Anglia
- *Bienala Industrială de Artă Contemporană* - Ural, Rusia
- Exp. *Reperaj* 2012 - Oradea

CAP. III EXPRESII ȘI CONFIGURAȚII ALE SPAȚIULUI INDUSTRIAL ÎN PICTURĂ p.127

3.1. Memorialul trecutului. Actul reconstituirii p.129

3.2. Ridiculizarea unui trecut idealizat p.132

- Erik Bulatov
- Sándor Pinczehelyi
- Vitali Komar și Aleksandr Melamid
- Vladimir Dubossarsky și Alexander Vinogradov
- Alexander Kosolapov

3.3. Nostalgia p.137

- Wilhelm Sasnal
- Jock McFadyen
- Anna Held Audette

3.4. Ruina p.146

- Philip James de Louthembourg
- Landschaftspark, localizat în Duisburg - Nord, Germania
- High Line Park din Manhattan, New York, Statele Unite
- Ioan-Augustin Pop
- Nicolae Comănescu
- Hilla și Bernd Becher

3.5. Relația pictură-schimbare socială surprinsă în imaginea orașului.

Implicare și motivare P.158

- Șerban Savu

CAP. IV REPERE ANALITICE ȘI MODALITĂȚI DE CONFIGURARE A IMAGINII ÎN PRORIA CREAȚIE p.164

4.1. Dimensiunea socialului redefinit prin cultură p.165

4.2. Reprezentarea spațiilor industriale în propriile lucrări p.172

4.3. Abordări personalizate ale limbajului plastic p.187

CONCLUZII p.196

BIBLIOGRAFIE p.203

INDEX IMAGINI UTILIZATE p.213

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Cuvinte cheie: *spații industriale, pictură, postcomunism, dezvoltare urbană, conversie funcțională, deconstrucție, degradare, ruine, nostalgie, istorie.*

Lucrarea cu titlul „*Deconstrucția arhitecturii industriale. Reconstrucția socială prin cultură*” constituie un prilej de cercetare, aprofundare, interpretare a posibilităților infinite de abordare a transformărilor actuale din domeniul artei, arhitecturii și social, simplificarea acestei diversități, oferindu-mi noi direcții de formare și nuanțare a limbajului utilizat în pictură, vizând totodată schimbarea filosofiei de viață socială și individuală. Studiul realizat este structurat în patru capitole ce abordează:

Capitolul I - *Postindustrializarea - Implicații sociale și culturale;*

Capitolul II - *Revitalizarea urbană prin cultură;*

Capitolul III - *Expresii și configurații ale spațiului industrial în pictură;*

Capitolul IV - *Repere analitice și modalități de configurare a imaginii în propria creație .*

Pe fundalul unei lipse acute a centrelor culturale de artă se impune cercetarea spațiului urban în definierea unor zone ce vor permite transgresiune culturii în rândul maselor neimplicate în acest domeniu (cartierele muncitorești, zonele industriale). Bineînțeles, acapararea unor situri libere în cadrul unui oraș în continuă expansiune, ar fi soluția optimă, însă acestea, de obicei, sunt localizate în teritorii recent integrate în intravilan, deci periferice, ele făcând obiectul unor proiecte utopice, fie în cadrul concursurilor de idee în domeniul arhitecturii, fie în cadrul proiectelor de facultate. Din acest motiv am abordat spațiul arhitectural și urban ca arhiva. Arhitectura, cea mai complexă și explicită materializare a științei în artă, duce la crearea de *peisaje* ce organizează viața urbană, atribuindu-i o anumită trăsătură. Fiecare obiect de arhitectură, indiferent de dimensiunile și de calitățile sale, face parte din viața publică, devine reper la scara urbană. Se spune că marile edificii lasă în urmă ruine superbe. Rămășițele fizice ale fabricilor abandonate, deteriorate sau încă funcționale, dar aflate într-un stadiu avansat de degradare reprezintă obiecte inedite, încărcate cu istorie, dificil de plasat într-un interval temporar, neapartținând în totalitate nici trecutului, atâta timp cât ele încă mai sunt

materializate sub forma ruinelor, nici prezentului, întrucât prezența lor nu mai este justificată în absența producției, situate ambiguu în dinamica economică și culturală actuală. Ele constituie importante locuri ale memoriei (fiind singurul loc în care mai putem vedea realitățile socialismului), se pune în discuție valorificarea spațiilor industriale prin conversie, care poate părea stranie în condițiile în care acestea simbolizează nu doar exploatare și control social, ci și ineficiența economică a sistemului socialist, apus. Acest tip de abordare e o interogație deschisă, așa încât am încercat să investighez problema alterității și deconstrucției comuniste/postcomuniste și modul în care designerul, fie el artist sau arhitect poate depăși *cultura deplângerii*.

Preocupările profesionale legate de găsirea unor noi modalități de configurare a imaginii în creația personală, investigarea relației între artă și arhitectură, găsirea unor răspunsuri specifice noului și înțelegerea artei prezentului m-au determinat să privesc asupra faptelor istorice, relativ, recente. Care sunt urmările comunismului în arta contemporană și arhitectura industrială? Ce tip de experiențe estetice poate oferi arta și arhitectura industrială? Care este relația între cele două? Cum va putea fi clasa muncitoare, repopula *fabrica*, de această dată, neproducând ci pentru a-și cultiva spiritul? Cum poate arhitectura și arta, printr-o relație de reciprocitate transforma *fabrica* într-un pol urban de dezvoltare culturală și această masă indiferentă de oameni, într-o masă angajată și cu putere de decizie? Cum li se pot reda dorința și motivația pentru acțiune? Orientând, astfel, cercetarea spre interdisciplinaritate, obiectivele care au decurs în mod firesc au fost: evoluția spațiilor industriale în România, de la apariția lor în perioada regimului comunist, până în prezent; analiza proceselor dezindustrializării, efectele acestora asupra societății și a orașului, precum și modul în care procesul conversiei ar putea contribui la restructurarea spațiului urban/social; investigarea procesului de restructurare funcțională; studii de caz ale unor realizări internaționale și naționale în domeniul conversiei funcționale cu specific cultural; un studiu și noi viziuni asupra relației *arta-artitectură* din perspectiva spațiilor industriale; studiul imaginii în reprezentarea arhitecturii industriale în pictură și abordări personale în propria creație. La ora actuală subiectul este abordat doar de domenii ca arhitectura, urbanismul, sociologia din punctul de vedere al postindustrializării, viziunea artistică putând deschide noi perspective de percepție și implicit, noi abordări asupra procesului conversiei funcționale. Edificiile arhitecturale, manifestările culturale, lucrările

plastice numite și vizate de acest studiu reprezintă repere al căror model permit crearea unei viziuni interdisciplinare asupra subiectului studiat. Constituirea unei metode de studiu în concordanță cu nevoia de cunoaștere - inclusiv a mecanismelor și consecințelor acțiunilor de utilizare ale spațiului socio-cultural-arhitectural, este absolut necesară în cadrul procesului de concepție și proiectare în arhitectura.

Capitolul I - Postindustrializarea - Implicații sociale și culturale

Teoretizarea orașului și a societății reprezintă o parte necesară pentru înțelegerea schimbărilor postindustriale, a capitalismului avansat și a postmodernismului. Moștenirea perioadei comuniste este ilustrată, poate cel mai bine printr-o simplă analiză vizuală a structurii și a peisajului urban înfățișând platforme industriale, reprezentând o parte importantă din fondul construit urban, și structurile standardizate de locuințe. Dezindustrializarea este atât un fenomen economic, cât și unul cultural, cel puțin în măsura în care stimulează preocupări artistice, transformări ale spațiului urban și ale practicilor sociale. Aceste procente impresionante din suprafața orașelor, ariile industriale destructurate, foste industrii de marcă, sunt văzute ca o imensă rezervă urbanistică în așteptare de noi destinații. Odată cu evoluția orașului și implicit cu extinderea lui, la ora actuală, aceste nuclee sau zone industriale sunt încorporate, iar poziția lor ajunge una aproape centrală, exemplu este Fabrica de bere Cluj, Ursus, Fabrica Libertatea. Majoritatea ansamblurilor industriale au fost divizate prin privatizări grăbite, care sporesc nemijlocit pierderea caracterului inițial al obiectivelor.

Această evoluție creează noi reacții, impactul asupra peisajului urban fiind semnificativ, prin schimbarea folosinței tradiționale atât a siturilor industriale, cât și a zonelor limitrofe. Mă voi referi mai ales la senzația produsă de aceste situri necrozate, devastate, abandonate sau parțial dărâmate. Platformele industriale, în prezent, devin locuri ale indeterminării, spații periferice chiar și atunci când ajung până în inima orașului. Ele, pe de altă parte, reprezintă legătura orașului cu peisajul natural, prin demolările care le-au suferit, vegetația invadând *zona*, structurând un maidan. Un exemplu foarte sugestiv și cel mai celebru sit industrial dezafectat din istoria cinematografului este *Zona* din filmul *Călăuza* (1978), al regizorului Andrei Tarkovski.

Regimului comunist îi datoram industrializarea, urbanizarea, secularizarea, alfabetizarea pe scară largă, construcția unei infrastructuri gigantice (utilă sau nu) și una dintre cele mai importante intervenții în structura societății, datorita clivajului produs, este strămutarea populației țărănești în centrele industriale și în unele cazuri, în orașele nou create. Acest fenomen de strămutare a marcat nașterea proletariatului, o nouă societate conform ideologiei marxiste, care era menită să fie o nonclasă, contribuind așa cum spunea Constantin Noica la “*transformarea unui popor în populație*” și nu în ultimul rând, la acel colectiv de nonproprietari.

În prezent, există acea imagine a muncitorului industrial concediat muncind pământul cu unelte medievale sau absorbit, ca *material nefolositor*, spunea Ioan Cosma, de alcoolism și de dezorientarea economică a satului postcomunist, prins într-o realitate a mass-media. Multe dintre presiunile care afectează identitatea masei și sentimentul de sine sunt legate de schimbările din mass-media de după căderea regimului comunist. Televiziunea e prezentă pretutindeni, iar privitul la televizor constituie aproape singura modalitate de recreere, în lumea lipsită de resurse financiare a muncitorilor. În timpul regimului comunist, susține Doina Petrescu, apartenența la *comunitate* era obligatorie și din acest motiv, ca o contrareacție, noțiunea de *comunitate* a fost implicit subminată și devalorizată. Conceptul de acțiune, care arta îl poate suține devine astfel referențial. În acest demers, orice cunoaștere trebuie să pornească de la acțiune și să se întoarcă la aceasta, ea fiind criteriul fundamental de motivare a acestei clase sociale, o masă fără potențial. De aceea, explicația *viziunilor* colective și a culturii artistice trebuie căutată aici.

Capitolul II - Revitalizarea urbană prin cultură

În acest capitol am încercat să formulez un posibil răspuns la problema orașelor postindustriale din România, aflate în reorganizare, și în permanentă căutarea a uneia formule de dezvoltare urbană prin exemple sugestive de conversii funcționale internaționale, fiind vorba de cultura sau, și despre modul în care cultura poate contribui la revitalizarea urbana. O progresie cheie rezumă simplu acest proces: *Abandon - Dezintegrare - Adaptare - Reutilizarea - Cultură - Memorie - Societate*.

Conversia este procesul bazat pe posibilitatea de a implanta activități noi într-un cadru de echipamente, rețele și construcții existente. Atunci când dorim să realizăm

conversia unei clădiri industriale sau un proiect de revitalizare urbană se urmărește păstrarea a unui procent cât mai mare din existent, păstrând astfel semnificația culturală a locului prin urme materiale palpabile ale unei epoci apuse. Intervenția actorilor culturali asupra siturilor industriale abandonate, permite revitalizarea acestor zone, constituind, în același timp, un laborator de cercetare și experiment urban. Alegerea funcțiunii culturale este, în contextul local al Clujului, o oportunitate de a sprijini economia locală a cărei identitate, strâns legată de valorile socio-culturale va induce transformări pozitive și de lungă durată în zonă. Artiști, arhitecți, public trebuie implicați în acest proces, știindu-se faptul că spectacolul, arta are potentialul de a transforma un loc, dă un sens prin care la nivel micro spațiul, iar la nivel macro orașul ar putea fi perceput pozitiv sau negativ. Însă, artiștii ar trebui să fie păstrătorii memoriei sensibile a trecutului și depozitarii imaginației radicale a viitorului, așa cum bine afirma Roger Scruton *emoțiile inspirate de arta serioasă țin de imaginație, nu de fantezie*. Artă nu e capabilă să genereze în mod direct schimbarea socială, însă poate aborda problemele sociale la un nivel general și poate reprezenta o sursă de inspirație pentru activiștii sociali propriu-ziși. În același timp ar trebui să știe că eforturile de modelare a *peisajului posibilului* nu se reproduc în instituții, ci în viața de zi cu zi, în *fabrici* și îi implică pe toți cei care doresc să ia parte. Rolul artistului fiind punctat foarte bine de Nicolas Bourriaud, în câteva cuvinte: *a învăța să locuiești mai bine lumea*.

La interfața dintre domenii, *artă - arhitectură industrială*, părțile implicate experimentează un transfer reciproc de informație care au nevoie de intermediarul contemplativ. Cercetarea dezvoltă, în această parte, cultura expoziției în spații atipice și modul în care ea reflectă schimbarea conștiinței istorice, a socialului în postindustrializare. Încercarea de a corobora o cultură a prezentului prin negocierea cu istoria, prin acordul cu moștenirea comunismului, fără a pierde din vedere eșecul social al regimului, a generat o imagine îmbogățită a spațiului industrial ce găzduiește arta. Subiectul depășește granițele obișnuite ale arhitecturii, devenind o problemă de *cultură și de comunicare culturală*, precum și una de *istorie și de contact acut cu istoria*.

Capitolul III - Expresii și configurații ale spațiului industrial în pictură

Încă de la începutul revoluției industriale, artiștii, prin pictură și fotografiere au immortalizat peisajelor create de noile tehnologii. Dincolo de simpla documentare, aceste

lucrări au relevat atitudini față de peisaj și modificările impuse de modernitate, totul implicând latura socială. Scopul studiului acestor imagini artistice este de a examina perspectivele peisajului industrial și modul în care picturile pot integra sau pot fi integrate într-un mod de reprezentare care dezvăluie natura sistemică a acestor peisaje, mai degrabă decât simpla vizualizare. Natura nostalgică a acestor peisaje, generează atitudini și crează sentimente, care puse într-un context postcomunist afectează socialul. Operele de artă postcomuniste plasează privitorul într-o cu totul nouă relație cu realitate, senzația și intelectul din actul interpretativ, implică, în aceste condiții, un sistem propriu de judecată.

În acest capitol am abordat subiecte noi, ca relația dintre artă-memorie, procesul reconstituirii legat de problema transmiterii actului de imaginare și reamintire cu ajutorul diverselor imagini. Revenirea în trecut nu se face pentru o istorie de dragul istoriei, ci pentru relevanța unor evenimente sociale care s-au întâmplat și pot avea urmări în prezent. Astfel, reconstituirile nu devin o confirmare a trecutului, ci mai degrabă, întrebări ale prezentului care ajung înapoi, la acele evenimente ale istoriei ce s-au gravat în memoria colectivă. Pe de altă parte, studiul va urmări problema ruinelor, implicând o viziune modernă și mai puțin o abordare clasică, romantică. Ruinele invită la speculații și explicații, fragmentele inspiră diverse redefiniri spațiale și transformări socio-culturale. Tot în acest capitol, am făcut referire la arta nostalgică, care este realizată cu scopul de a comemora cadrul emoțional, condițiile ideologice și expresiile vizuale ale trecutului, să păstreze în memoria colectivă fapte sociale și politice care în alte condiții ar fi trecute cu vederea. Nostalgia este considerată, de unii cercetători, o reacție la prezent, la schimbările rapide sociale și culturale care au loc în ultimele decenii. Roumen Avramov, istoric și economist bulgar, afirma că de cele mai multe ori, impulsul nostalgiei nu este numai o emoție ci mai degrabă un răspuns la disconfortul social actual, o metaforă a unui sentiment în creștere de eșec și declin a ultimelor două decenii.

Capitolul IV - Repere analitice și modalități de configurare a imaginii în propria creație

Nicolas Bourriaud afirma că opera de artă are capacitatea de a conferi sens existenței umane și de a indica traiectorii posibile în miezul acestui haos care este realitatea. Așadar arta, și în perspectiva devenirii sociale, unifică realul cu idealul,

concretul cu posibilul. Între artă și perspectiva istorică există o incontestabilă omogenitate. Ea nu copiază realitatea, o reproduce, o recrează, o regenerează într-un sens, o reintegrează într-un univers de semnificații și valori sociale.

Există la ora actuală o grabă spre a ține pasul cu Occidentul, însă ea trebuie corelată cu postcomunismul care-l trăim și care, în viziunea teoreticianului Boris Buden, *nu este, pur și simplu, o cultură, ci mai degrabă nu este nimic altceva decât cultură*. Atunci când arta sau cultura locală nu este articulată cu o înțelegere și adaptarea la producția culturii contemporane și dorim progresul numai *pentru a fi în rând cu lumea*, intervenția culturală la nivel social poate fi imposibilă, nepotrivită, chiar complet ineficientă. Este adevărat, Gustave Flaubert deschisese demult discuția asupra multiplului în momentul în care declara malițios: *Cu cât telescoapele vor fi mai dezvoltate, cu atât vom vedea mai multe stele*. Inevitabil o viziune de ansamblu ne oferă un răspuns bun la soluționarea problemelor actuale, iar procesul contemporan de restructurare a societății postcomuniste în condițiile dizolvării trecutului comunist și ale puternicelor sale impregnări culturale, nu se bazează pe o prelucrare critică a istoriei, ci, în mod tendențios, pe prezentarea unei continuități a istoriei naționale, a miturilor, tradițiilor și autoaprecierilor sale culturale.

Această lucrare teoretică poate fi înțeleasă ca o cercetare în arheologia explorării spațiilor contemporane și a practicilor culturale. Nu încerc să privesc partea practică realizată în contextul celei teoretice, ca pe un obiect, ci ca pe o multitudine imprevizibilă de circumstanțe, ca o arhivă, o cutie care conține nenumărate împrejurări, care s-au întâmplat și care se pot întâmpla încă, în spațiul ascuns și îngrădit de evenimente care pot avea loc la întâlnirea cu opera de artă. Această abordare investighează istorii alternative, nedocumentate anterior în sensul tradițional, oferind noi perspective. De asemenea, precum un regizor de film doresc să reconstruiesc structurile arhitectonice pe care le-am vizitat, similar modului în care un emigrant ar face inventarul locurilor pe care le-a lăsat în urmă cu toate stările aferente acestui proces. Privitorul se confruntă cu procesul de constituire a sensului propriei sale existențe, printr-o analogie și un proces similar realizării lucrărilor. Iar fiecare observator al acestor lucrări se poate identifica ușor cu strategii ale autoînscenării, autoascunderii și, simultan, să învețe să manipuleze conștient imaginile din ambele părți ale situației: în acțiunea lucrării ca privire decorporalizată și în spațiul industrial, real.